

The fundamental approach of oil and non-oil future contracts and predecessors from the point of view of Islamic economic jurisprudence

Mohammad Farzan Hossein Nakhaei ^۱

Hossein Dana ^۲

Ph.D. in Oil and Gas Law, University of Tehran
Master's student in financial law, University of Tehran, Tehran, Iran.

Abstract.

In the current market and due to the high volatility as well as the existing sanctions against the country of Iran, one of the major concerns of investors in the way of entering the capital market is the fear of unpredictable increase or decrease in prices, therefore, new financial instruments such as contracts Ati and Salaf can be of great help to capitalists in risk management, so in the future writing, it is a library research method by referring to books, magazines and theses along with qualitative description and analysis and content analysis and development. Finally, the interpretation and conclusions of the findings have been made; the author tries to explain the two mentioned contracts and their nature, to the jurisprudential foundations and the perspective of Islamic economics regarding future and forward contracts, and to questions such as whether transactions of this type The results of this research show that all the specifications and conditions of the execution processes of future and predecessor contracts have been determined and standardized by the country's stock exchange and securities organization according to Islamic rules.

Keywords: Islamic economy, future contracts, forward contract.

^۱ Farzan.nakhaii۱۹۹۲@gmail.com

^۲ Hossein Dana۳۳۳@gmail.com

رویکرد بنیادی قراردادهای آتی و سلف نفتی و غیر نفتی از

دیدگاه مبانی فقهی اقتصاد اسلامی

محمد فرزانه حسین نخعی^۱

حسین دانا^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۰۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۱۱

چکیده

قراردادهای آتی، سلف از انواع اوراق مشتقه و یکی از ابزارهای تأمین مالی بازارهای بورس و اوراق بهادار هستند که اخیراً در حوزه‌های مختلف اقتصاد رواج یافته اند و ضمن پوشش ریسک و افزایش ظرفیت بازارهای مالی، در گستره مهندسی مالی و توسعه اقتصادی کشورها نیز نقش بهینه و حائز اهمیتی را ایفا می‌کند. در بازار کنونی و به دلیل نوسانات بالا و همچنین تحریم‌های موجود علیه کشور ایران، یکی از عمده‌ترین نگرانی‌های سرمایه‌گذاران در مسیر ورود به بازار سرمایه، ترس از افزایش یا کاهش غیر قابل پیش‌بینی قیمت‌ها است لذا ابزارهای نوین مالی مانند قراردادهای آتی و سلف می‌تواند در مدیریت ریسک به سرمایه‌داران کمک شایانی نماید، لذا در نگارش پیش‌رو که به روش تحقیق کتابخانه‌ای با مراجعه به کتاب‌ها، مجلات و پایان‌نامه‌ها و همراه با توصیف و تحلیلی کیفی و تجزیه و تحلیل محتوایی و توسعه‌ای و در نهایت تفسیر و نتیجه‌گیری از یافته‌ها صورت گرفته است؛ نویسنده سعی دارد، ضمن تبیین دو قرارداد ذکر شده و ماهیت آنها به مبانی فقهی و دیدگاه اقتصاد اسلامی در خصوص قراردادهای آتی و سلف و به سؤالاتی نظیر اینکه آیا معاملات این گونه قراردادها با اقتصاد اسلامی تناقض دارد یا خیر پردازد. نتیجه‌های حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد تمامی مشخصات و شرایط فرایندهای اجرایی قراردادهای آتی و سلف توسط سازمان بورس و اوراق بهادار کشور طبق ضوابط اسلامی تعیین و استانداردسازی شده است.

واژگان کلیدی: اقتصاد اسلامی، قراردادهای آتی، قرارداد سلف نفتی.

^۱ - دانشجوی مقطع دکتری، رشته حقوق نفت و گاز، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

^۲ - دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق مالی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

مقدمه

در سال های اخیر با هدف بهبود مدیریت ریسک و افزایش کارایی بازار سرمایه، ابزارهای مالی متنوعی طراحی و عرضه شده است. کشور ما هم از این قاعده مستثنی نبوده و نظام مالی ایران نیز با سرعت روز افزونی مسیر تکامل و توسعه را طی می کند و در این بستر تکاملی خویش شاهد نوآوری ها و خلاقیت هایی است که در پی نیاز افراد به آن شکوفا شده اند. از طرف دیگر، نظام مالی در جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر اصول شریعت و دین مبین اسلام است و ضروری است که این رشد و توسعه در بستر دستورات و اصول دینی تحقق یابد. این مسأله مستلزم آن است که فقه اسلامی در کشور بتواند به این نیازمندی های جدید پاسخ دهد و در برابر این تحولات و پیشرفت ها نظر خود را اعلام کند. بدیهی است در صورت مغایر دانستن نوآوری های شکل گرفته در نظام مالی با دستورات و اصول دین مبین اسلام، این نوآوری ها برای استقرار در کشور ضمانت اجرایی خود را از دست خواهند داد. بستر تکاملی فقه شیعی به مدد اجتهاد در طول سالیان متمادی در برابر این نیازمندی های جدید، شکل جدیدی به خود گرفته و اجتهاد به عنوان ابزاری کارآمد در مسیر پاسخ گویی به نیازهای جدید افراد به مدد فقها شتافته است. در این راستا قراردادهای آتی و سلف، ابزارهایی هستند که با هدف پاسخ گویی به نیاز عصر جدید شکل گرفته اند. (علی اکبری پابوکانی، ۱۳۹۵)

یکی از شرایط کارآمد شدن بازار سرمایه جهت تخصیص بهینه منابع، وجود اوراق بهادار متنوع است. از این رو در اکثر بورس های معتبر دنیا، اوراق بهادار متنوعی وجود دارد که سرمایه گذاران با توجه به گرایش های خود به ریسک و بازده در این اوراق سرمایه گذاری می کنند. اوراق مشتقه^۱ از ابزارهای نوینی است که محصول نوآوری های متخصصان مالی بوده و در شرایط امروز بخش اعظم مازاد نقدینگی را در بازارهای مالی جذب می نمایند. این اوراق به فعال تر شدن بازار بورس کمک

^۱ Derivatives

زیادی نموده و باعث تعمیق بازار می شود. دو نمونه از اوراق مشتقه بنام های اختیار معامله و قراردادهای آتی هم اکنون در حجم وسیعی در بازارهای مالی سراسر دنیا مورد داد و ستد قرار می گیرد. در قرن بیستم با ریسکی تر شدن محیط مالی، رشد چشم گیری در حجم معاملات اوراق اختیار معامله و قراردادهای آتی پدیدار گشت. از همین دهه به بعد بود که مدیریت ریسک پر نفوی، به طور جدی مورد توجه اداره کنندگان آن قرار گرفت و اوراق اختیار معامله و قراردادهای آتی به شکل استاندارد در بازار ارائه شد. (مشهدی زاده، ۱۳۹۵)

توسعه اقتصادی سده های اخیر در جهان و افزایش کم نظیر ظرفیت بازارهای مالی و گستره مهندسی مالی و تبدیل گسترده داراییها به اوراق بهادار باعث پیدایش ابزارهای مالی جدیدی شده است که قراردادهای آتی، و سلف به مثابه یکی از مهمترین ابزارهای جدید مالی در دنیا و همچنین کشور ما مطرح شده است. این ابزار مالی علاوه بر پوشش ریسک و کشف قیمت تعادلی، فرصت سرمایه گذاری بهینه ای را در معاملات مالی ایجاد نموده و در نتیجه کارایی آن، حجم معاملات آتی در سال های اخیر به حدی رشد کرده است که عملاً اندازه بازار آتی برای بعضی کالاها چندین برابر بزرگتر از بازار نقدیای است که در آن معاملات به صورت فیزیکی و تحویل کالا انجام میشود. (تبریزی، ۱۳۹۷)

ضرورت توسعه فوری و گسترده بورسهای کالایی در اقتصاد ایران که معاملات آنها در قالب قراردادهای نقدی، سلف و آتی انجام میشود، اهمیت مطالعه و بررسی فقهی حقوقی و اقتصادی این ابزار مالی را در راستای بومی سازی آن نمایان تر می سازد.

پیشینه تحقیق

محسن حسینی چالشتری (۱۳۷۶) در پایان نامه کارشناسی ارشد با عنوان امکان سنجی طراحی قراردادهای آتی در نظام مالی اسلام، قرارداد آتی را بررسی کرده و باور دارد که: با توجه به مطالعه های انجام گرفته در متن های اسلامی و شناسایی قراردادهای آتی به عنوان ابزاری کارآمد در بازار، امکان صدور و انتشار این ابزار مالی در نظام مالی اسلام و کشور جمهوری اسلامی ایران وجود دارد (چالشتری، ۱۳۷۶).

علی صالح آبادی (۱۳۸۱) در پایان نامه ای با عنوان امکان سنجی راه اندازی بازار آتی سهام شرکت های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران (با تأکید بر مسائل شرعی) به بیان دشواری های موجود در راه اندازی بازار آتی شاخص سهام در ایران، تبیین شرایط مساعد و نامساعد جهت راه اندازی بازار آتی شاخص سهام و نشان دادن بازار آتی شاخص سهام به عنوان بازاری جهت پوشش ریسک سرمایه گذاری میپردازد. (صالح آبادی، ۱۳۸۱)

علی اکبر پابوکانی و همکاران (۱۳۹۵) در مطالعات خود به این موضوع اشاره می نمایند که: اگر مبادله اوراق قرارداد آتی خاص و یکسان در بازار اولیه را مصداق بیع نسبی به نسبی دانستیم در بازار ثانویه این مبادله اگر در سر رسید انجام گیرد مصداق فروش دین حال به من هو علیه یا به شخص ثالث خواهد بود که اجماعاً جایز است و اگر قبل از سر رسید مبادله شود مصداق فروش دین مؤجل بوده که طبق مبانی فقها، حکم آن متفاوت است. و اگر آن دو را مصداق التزام به انجام معامله در بازار اولیه دانستیم، فروش اوراق قراردادهای آتی خاص و یکسان در بازار ثانویه مصداق فروش تعهدات خواهد بود که بلا اشکال است. (علی اکبری پابوکانی، ۱۳۹۵)

علیرضا مشهدی زاده (۱۳۹۵) در مقاله خود عنوان میکند که این نکته را نیز باید در نظر داشت که از نظر حقوقی نیز دلایل مستدلی مبنی بر عدم رد بیع کالی به کالی (نسبه به نسبه) در حقوق ایران ارائه شده است و حتی با وجود کالی به کالی دانستن قرارداد آتی در بازار ثانویه، دلایل متقنی مبنی بر رد قانونی آن وجود ندارد. به طوری که برخی معتقدند قبض شرط صحّت عقد سلم نمی باشد و از قانون مدنی نه تنها چنین استنباط نمی گردد، بلکه از مواد مختلف آن استفاده می شود که قانونگذار بر بطلان این قبیل معاملات نظر نداشته است و بیع کالی به کالی نیز دلیلی بر بطلان آن نبوده است. (مشهدی زاده، ۱۳۹۵)

ادبیات موضوعی

اقتصاد اسلامی

اقتصاد اسلامی عبارت است از «مطالعه اقتصاد در پرتو مبانی اسلامی» یا «همخوانی اقتصاد با شریعت». به تعبیر دیگر اقتصاد اسلامی علم و به کار بستن دستورات و احکام شرعی است که از ظلم در تصرف و تصرف در اموال مادی جلوگیری می‌کند تا رضایت انسان‌ها را فراهم کند و او را قادر به انجام تعهدات خود در قبال خدا و جامعه کند. (Zaman, ۱۴۰۴) اقتصاد اسلامی اصطلاحی به معنای دانش اقتصاد یا فعالیت‌ها و فرآیندهای اقتصادی، بر مبنای اصول و آموزه‌های اسلامی است. اسلام درباره رفتار اقتصادی فردی و اجتماعی انسان، مجموعه‌ای از هنجارها و ارزش‌های ویژه دارد. از این رو دارای نظام اقتصادی خاص خود است که بر پایه دیدگاه‌های فلسفی آن بنا شده و با سازماندهی اسلامی، دیگر جنبه‌های رفتارهای بشری؛ یعنی نظام‌های اجتماعی و سیاسی سازگار است. اغلب صاحب نظران اقتصاد اسلامی همچون محمدباقر صدر معتقدند اقتصاد اسلامی را می‌توان به صورت قسمتی از علم اقتصاد دانست، در این صورت، اقتصاد اسلامی نه علمی مستقل قلمداد می‌شود و نه ماهیت علمی علم اقتصاد را نفی می‌کند. بلکه اقتصاد اسلامی، یک مکتب اقتصادی در کنار سایر مکاتب اقتصادی است. (کهف، علم اقتصاد اسلامی، تعریف و روش).

دیدگاه اقتصادی امام علی (ع) نیز بر این بود که باید توجه داشت که هدف ادیان الهی در سطح اجتماع، چیزی جز برپاداری عدالت نبوده است و اسلام بطور خاص گردش عادلانه مال را در سطوح مختلف جامعه، از آشکارترین مظاهر حضور دین در جامعه بر می‌شمرد و بر همین اساس، بزرگترین مشکل انسان را در طول تاریخ ظلم اقتصادی می‌داند. اقتصاد و عدالت اقتصادی نیز در نظر امام علی (ع) جزو اولین اولویت‌ها در آیین زمامداری می‌باشد؛ که امام جان مبارک خود را نیز در این راه فدا کردند. امام پس از رسیدن به خلافت، به خاطر شرایط

حاکم بر جامعه در دوران خلفای پیشین همچون قبیله گرابی، اشرافگری و عدم اجرای حدود، برای سامان دادن به اوضاع بی سامان، اولین قدم را اجرای اصلاح همه جانبه و متوازن می دانست و برای اجرایی کردن آن نیز دست به اقداماتی زد. (میرمعزی، ۱۳۸۰)

قراردادهای آتی^۱

قرارداد آتی توافقنامه ای مبتنی بر خرید یا فروش دارایی در زمان معین در آینده و با قیمت مشخص است. (هال، ۱۳۸۴) قراردادهای آتی قراردادهایی اند که طی سالهای اخیر در بازار سرمایه ایران مورد استفاده قرار گرفته است. قرارداد آتی یکی از ابزارهای مالی مشتقه^۲ است که ارزش آن به دارایی پایه آن قرارداد وابسته است. فیوچرز یا معاملات آتی یکی از انواع قرارداد است که برای پوشش ریسک به کار می رود تا طی آن تولیدکننده ها، فروشنده ها و صادرکننده ها بتوانند در مقابل مخاطراتی که در آینده برایشان به وجود می آید خود را پوشش دهند و ریسک مربوط به آینده را تدبیر کنند. برای مثال یک تولیدکننده فولاد را در نظر بگیرید که قصد دارد برای آینده کوتاه مدت و بلندمدت خود برنامه ریزی داشته باشد. این گروه از تولیدکنندگان قبلاً برای پوشش مخاطرات از قرارداد سلف استفاده می کردند مثلاً تولیدکننده، مواد اولیه را پیش خرید و در مقابل برای کاهش مخاطرات آینده، محصول خود را پیش فروش می کرد اما لازمه این قرارداد این است که کل مبلغ قرارداد حین معامله پرداخت شود و نکته مهم اینکه پیدا کردن مشتری ای که بتواند کل مبلغ را بپردازد مشکل است. در چنین شرایطی قرارداد آتی طراحی شد تا به بنگاه های اقتصادی این فرصت را بدهد که با حدود یک دهم تا یک بیستم قرارداد، دارایی خود را نسبت به مخاطرات و ریسکها پوشش دهند. این نوع از قراردادها از زمان ورود و به کار گیری در بازار سرمایه همواره با ابهامات حقوقی و فقهی روبه رو بوده است که در این

^۱ Futures

^۲ Derivative Instruments

نوشتار به بررسی این نوع از قراردادها از منظر حقوقی و فقهی خواهیم پرداخت. (فریدونی، ۱۳۹۱). همچنین دستورالعمل اجرایی قرارداد آتی در شرکت بورس کالای ایران قرارداد آتی را بدین شرح تعریف کرده است: «قراردادی است که فروشنده براساس آن متعهد می‌شود در سررسید معین، مقدار معینی از کالای مشخص را به قیمتی که الان تعیین می‌کنند بفروشد و در مقابل طرف دیگر قرارداد متعهد می‌شود آن کالا را با آن مشخصات خریداری کند و برای جلوگیری از امتناع طرفین از انجام قرارداد، طرفین به صورت شرط ضمن عقد متعهد می‌شوند مبلغی را به‌عنوان وجه تضمین نزد اتاق پایاپای بگذارند و متعهد می‌شوند متناسب با تغییرات قیمت آتی، وجه تضمین را تعدیل کنند و اتاق پایاپای از طرف آنان وکالت دارد متناسب با تغییرات، بخشی از وجه تضمین هر یک از طرفین را به عنوان اباحه تصرف در اختیار دیگری قرار دهد و او حق استفاده از آن را خواهد داشت تا در سررسید با هم تسویه کنند. (فریدونی، ۱۳۹۱)

قرارداد سلف^۱ (فوروار)

قرارداد سلف، معامله سلف یا عقد قراردادی است که در آن عرضه‌کننده بخشی از دارایی پایه را به ازای بهای نقد و مطابق قرارداد سلف به فروش می‌رساند تا در دوره تحویل به خریدار تسلیم کند. خریدار می‌تواند معادل دارایی پایه خریداری شده را در یک قرارداد سلف موازی استاندارد به فروش رساند که به این قرارداد نیز به اختصار سلف می‌گویند. اوراق سلف نوعی صکوک است و امنیت بیشتری نسبت به اوراق مشارکت دارد. (نوری، ۱۳۹۱) تاریخچه صکوک یا اوراق سلف نخستین بار در سال ۲۰۰۱ میلادی توسط کشور بحرین منتشر شدند. مؤسسه پولی بحرین برای نخستین بار در حوزه کشورهای خلیج فارس اقدام به انشار اسنادی دولتی به ارزش ۲۵ میلیون دلار آمریکا و به شکل اوراق ۳ ماهه و با عنوان «صکوک سلم» و

^۱Forward

مطابق با قوانین اسلامی کرد که نرخ بازدهی ثابت ۹۵٫۳ درصدی داشتند و بر نرخ بهره مبتنی نبودند. (کفشگرجلودار، ۱۳۹۱) بعد از اجرای موفق بانکداری بدون ربا در بسیاری از کشورهای اسلامی، اندیشمندان مسلمان در زمینه طراحی ابزارهای مالی اسلامی، مطالعات گسترده‌ای روی انواع عقود شرعی برای ابزارسازی صورت گرفت. اندیشمندان توانستند انواع صکوک مانند اوراق مشارکت، قرض الحسنه، مرابحه، اجاره، استصناع، مزارعه و مساقات طراحی کنند که برخی، قابلیت استفاده در جایگاه ابزار سیاست پولی را نیز داشتند. ویژگی این ابزارها این است که به طور معمول برای طرح‌ها و پروژه‌های میان‌مدت و بلندمدت به کار می‌روند. (موسویان، سیدعباس، ۱۳۸۶)

اما برای تکمیل بازار پول و سرمایه، نیاز به اندیشه طراحی ابزارهای دیگر با کاربردهای کوتاه‌مدت بود؛ به نظر می‌رسد می‌توان با استفاده از قرارداد سلف این نیاز را برآورده کرد. هم‌اکنون علاوه بر کشور بحرین، دیگر کشورهای اسلامی مانند ایران نیز درصدد استفاده از عرضه اوراق سلف نفتی به صورت گسترده از طریق شبکه بانکی و شبکه کارگزاری در بازار سرمایه هستند. این اوراق به جهت اینکه در مرحله طراحی بوده و هنوز به مرحله اجرا نرسیده است، معایب و مزایای واقعی و اصلی آن پنهان مانده است. با این حال برخی راه‌کارها را می‌توان ارائه داد که به برخی از آن‌ها در این متن اشاره شده است. (فراهانی فرد، ۱۳۸۸)

از دیگر کاربردهای مهم این اوراق جبران کسری بودجه دولت‌ها است، به این شکل که دولت به جای پیش‌فروش محصولات و مواد خام به خارج از کشور، به ویژه در زمانی که بنا به دلایل سیاسی و اقتصادی قیمت پیش‌فروش مواد خام پایین است، با انتشار اوراق سلف، محصولات را مستقیماً به مردم پیش‌فروش می‌کند و در زمان سررسید به وکالت از طرف صاحبان اوراق محصولات یا مواد خام را در بازار جهانی نقداً به فروش می‌رساند و از این راه با صاحبان اوراق تسویه می‌کند؛ در این فرایند تفاوت قیمت نقد و سلف در غالب سود به مردم تعلق می‌گیرد. سلف در لغت به معنای پیش‌پرداخت، قبول کردن و اطاعت نمودن است. (کفشگرجلودار، ۱۳۹۱).

در بکارگیری قراردادهای سلف اصطلاحاتی رایج است که در ادامه به آنها بصورت مختصر اشاره خواهد شد:

اوراق سلف

سلف از اقسام بیع و عکس نسبه است. هنگامی که شخصی تولید یا ارائه کالای معینی را مورد هدف قرار می‌دهد، با انتشار این نوع صکوک قادر خواهد بود تا منابع مالی مورد نیاز خود را تأمین کند. در واقع سرمایه‌گذاران در این اوراق، کالای مورد نظر را پیش خرید کرده‌اند.

اختیار فروش تبعی

اختیاری است که از سوی عرضه‌کننده همراه با معامله سلف به خریدار داده می‌شود و بر مبنای آن خریدار می‌تواند تعداد مشخصی از دارایی پایه را به قیمت «قیمت اعمال» تعیین شده در «مشخصات قرارداد» به فروش رساند. در قرارداد سلف موازی استاندارد این اختیار تنها به خریدار سلف موازی استاندارد انتقال می‌یابد. (نوری، ۱۳۹۱)

مقایسه‌ی قراردادهای سلف و آتی

قراردادهای سلف و آتی در بسیاری از وجوه مشابهت دارند زیرا هر دو توافقاتی هستند که مستلزم خرید و فروش ابزارهای معاملاتی در تاریخی معین در آینده هستند. همچنین، ساختار تشکیل قیمت در هر دو شبیه است زیرا در واقع حالتی مشتق از یک ابزار معاملاتی پایه که باید در زمان انقضای قرارداد مورد معامله قرار گیرد است. (کین، ۲۰۲۴)

وجود این دو بازار بزرگ سلف و آتی در کنار یکدیگر بسیار کارآمد و موفق بوده‌اند، زیرا هر یک خصوصیات متفاوتی را دارا هستند و مورد استفاده بخشی از بازارها قرار می‌گیرند.

(۱) انعطاف^۱ بیشتر در بازارهای غیرمتمرکز سلف نسبت به بازارهای متمرکز آتی: در بازارهای سلف خارج از بورس (OTC)^۲ اقلام و شرایط قراردادها بر اساس نیاز طرفین مبادله تهیه و طراحی می‌گردند. استفاده‌کنندگان از این قراردادها می‌توانند به میل خود نوع و کیفیت کالا را مشخص نموده و زمان تحویل و اندازه قرارداد را بر اساس نیازهای خویش تنظیم کنند، در حالی که در بازارهای آتی که در محل بورس‌های کالا یا اوراق بهادار مورد معامله قرار می‌گیرند، قراردادهای مربوط به یک دارایی استاندارد بوده و دارای اندازه و کیفیت و سررسید و محل تحویل یکسان می‌باشند که قابل تغییر نبوده و استفاده‌کنندگان مجبورند با آن به شکلی نیازهای خود را منطبق کنند.

۲- ماهیت بازارهای مشتقه خارج از بورس (OTC) خصوصی^۳ است: انجام معاملات می‌تواند کاملاً محرمانه بماند و افراد و رقبا از آن مطلع نشوند، در حالی که قراردادهای آتی که در بورس معامله می‌شوند ثبت و ضبط شده و معمولاً می‌توانند در معرض مشاهده قرار گیرند.

۳- امکان لغو یا خاتمه قرارداد^۴ در بازارهای خارج از بورس (OTC) بسیار مشکل است: گرچه ماهیت خصوصی بودن و طراحی دلخواه قرارداد می‌تواند برای برخی استفاده‌کنندگان و معامله‌گران جذاب باشد، اما در آن طرف سکه، مشکلات عدم انتقال قرارداد به شخص ثالث یا خاتمه قرارداد قبل از سررسید می‌تواند مساله ساز باشد. در بسیاری از موارد این قراردادها تنها از راه مذاکره طرفین قرارداد امکان لغو پیدا کنند. پیش فروش یک خانه را در نظر بگیرید که مثالی زنده در خصوص مشکلات خاتمه و لغو قرارداد را در خود داراست و در بازار خارج از بورس صورت می‌پذیرد.

^۱ Flexibility

^۲ Over The Counter

^۳ Privacy

^۴ Termination

۴ - طبیعت قراردادهای آتی استاندارد که در بورس معامله می‌شوند قابلیت خاتمه و لغو لحظه‌ای آنها است: به طوری که هر یک از طرفین می‌توانند با اتخاذ موقعیت معکوس در قراردادی که دارند، قرارداد آتی خود را به قیمت روز بسته و ملغی کنند و به تعهد خود خاتمه دهند. به بیان دیگر برای این قراردادها بازار دوم وجود دارد و قابلیت نقدینگی^۱ خوبی را دارا هستند.

۵ - قراردادهای بازار خارج از بورس (OTC) دارای ریسک اعتباری^۲ بوده: هر یک از دو طرف خریدار و فروشنده احتمال نکول در تعهدات خود را دارا هستند. در حالی که قراردادهای آتی بازارهای متمرکز بورس توسط اتاق پایاپای ضمانت اجرایی داشته و ریسک اعتباری ندارند.

۶ - اندازه^۳ قراردادهای آتی بورس معمولاً کوچک‌تر از قراردادهای سلف است، به نحوی که قشر بیشتری از آحاد جامعه و سرمایه‌گذاران را پوشش می‌دهند، ولی قراردادهای پیش فروش یا سلف بازارهای خارج از بورس معمولاً در اندازه‌های بزرگ‌تر عرضه می‌شوند و نیاز به سرمایه بیشتری دارند.

۷ - در مکانیزم قراردادهای آتی بورس سپرده تضمین وجود دارد که خریدار و فروشنده را ملزم به پرداخت در هنگام عقد قرارداد می‌نماید (تعهد عملکرد^۴)، در حالی که چنین شرایطی در قراردادهای سلف غیرمتمرکز (فوروارد) وجود ندارد.

۸ - مکانیزم تسویه روزانه تسویه قراردادهای آتی بورس را کارآمدتر می‌کند، مادام که قیمت اوراق آتی به طور روزانه تغییر می‌کنند، سود و زیان‌های هر یک از طرفین معامله به طور روزانه محاسبه و به حساب آنها واریز (در صورت سود روزانه) یا از حساب آنان کسر (به علت زیان

^۱ Liquidity

^۲ Default Risk

^۳ Size

^۴ Performance Bond

روزانه) می‌شود که به این عمل تسویه روزانه^۱ می‌گویند.

۹ - قراردادهای بازارهای خارج از بورس (OTC) قراردادهای خصوصی محسوب می‌شوند و قراردادهای آتی بورس عمومی^۲ تلقی می‌شوند؛ بنابراین قراردادهای آتی بورس بسیار قانونمند و تحت نظارت قانون هستند. به طور معمول برای عقد یک قرارداد پیش فروش در بازارهای سنتی و غیرمتمرکز نیاز به اجازه و تصویب دولتی نیست و بهتر است معامله گران قبل از عمل از سلامت بازار و طرف معامله خود مطمئن شوند، اما شرایط و محیط قانونمند بازارهای بورس کالا و اوراق آتی به خاطر متمرکز بودن در یک محل و نظارت بخش دولتی و وجود عرضه و تقاضای متمرکز، محیطی منصفانه و شفاف و کارآمد را ایجاد کرده‌اند که برای همه قراردادهای آن، بازاری ثانویه وجود داشته و عرضه و تقاضا در طی دوره قرارداد، قیمت‌ها را در تعادل نسبی نگه می‌دارد. (گنابادی، ۱۳۹۱)

قراردادهای آتی و سلف از دیدگاه اقتصاد اسلامی (فقهی):

الف) قرارداد آتی از دیدگاه فقهی:

یکی از مهمترین چالش‌ها درخصوص اعتبار قراردادهای آتی، شبهه قمار بودن آنها است. (تفرشی، ۱۳۹۰) همانطور که گذشت تعریف قرارداد آتی در متنهای مالی متعارف عبارت است از توافقنامه ای مبتنی بر خرید و فروش دارایی پایه به قیمت مشخص، در زمان مشخصی در آینده. اثرهای مالی قرارداد پیش رو این است که طرفین قرارداد در زمان حال توافقی را انجام میدهند که در زمان مشخصی از آینده دارایی مشخص را به قیمت مشخصی به صورت نقد خرید و فروش کنند. همچنین در سررسید، طرف متعهد فروش، دارایی پایه را تحویل داده و طرف متعهد خرید نیز قیمت مشخص شده در زمان عقد قرارداد را پرداخت میکند. اثرهای

^۱ Marking to Market

^۲ Public Contract

حقوقی این قرارداد به طرفین قرارداد نیز عبارت است از تعهد و اجبار به خرید و فروش دارایی پایه در زمان سررسید. (معصومی نیا، ۱۳۹۴)

با توجه به اثرهای مالی و حقوقی خود قرارداد و تصویری که از اصل قرارداد اشاره شد میتوان بیان کرد که قرارداد آتی ترکیبی از دو توافق و قرارداد است. ایند و توافق و قرارداد عبارت است از توافق به انجام بیع نقد در زمان مشخصی در آینده و نیز عقد بیع نقدی در آینده است. در این قرارداد به این صورت است که در زمان عقد قرارداد، ماهیت این قرارداد یک توافق و تعهدی الزام آور برای انجام بیع نقد در زمان آینده است به این صورت که طرفین قرارداد در زمان حال به انجام بیع در زمان آینده متعهد است؛ اما در سررسید قرارداد آتی بر اساس توافق به انجام بیع، خود عقد بیع انجام میشود و در سررسید قرارداد بیع نقد اتفاق میافتد؛ بنابراین درباره ماهیت اصلی قرارداد آتی در فقه اسلامی میتوان گفت که این قرارداد، توافقتنامه ای الزام آور به انجام بیع در زمان آینده است و در زمان حال فقط یک توافق به انجام بیع نقد در سررسید مشخص منعقد میکنند. از دید فقه اسلامی بیع نقد، قراردادی مشروع و مورد تأیید است؛ در نتیجه این بخش از قرارداد آتی به طور کامل بر فقه اسلامی منطبق است از طرف دیگر هم با ارتک از عقلی توافق بر یک قرارداد مشروع نیز مورد تأیید است؛ زیرا این توافق تعهدی طرفینی را برای طرفین توافق پدید آورده و بهنوعی تعهد در برابر تعهد است؛ بنابراین قرارداد آتی ترکیبی از قراردادی مشروع و تعهد بر قراردادی مشروع در آینده است؛ پس میتوان ادعا کرد که قرارداد آتی رایج حتی در بازارهای متعارف نیز اشکال فقهی نداشته و به لحاظ ماهیت قرارداد اشکال خاصی به خود قرارداد آتی وارد نیست؛ بلکه باید بعدها و آثار آن نیز بررسی شود. البته باید توجه داشت که در قراردادهای نفتی نوع خاصی از قرارداد آتی وجود دارد یا اتفاق میافتد به این صورت که خریدار و در برخی قراردادهای نفتی، بیع کالی به کالی (نسیه به نسیه) فروشنده در زمان حال به خرید و فروش دارایی پایه با تحویل ثمن و مثن در آینده اقدام میکنند و تحویل ثمن و مثن به آینده موکول میشود.

در این نوع خاص از قرارداد ودیعه‌های دریافت نمیشود و علت آن این است که این نوع از قرارداد بین بانکهای بزرگ و شرکتهای بزرگ تجاری در یک فضای اطمینان صورت میپذیرد. (صالح آبادی، ۱۳۸۱)

این نوع از قراردادها نشان میدهد که از مصداقهای تعهد برابر تعهد نیست؛ بلکه خریدوفروش در زمان حال اتفاق میافتد و تحویل ثمن و مثنی به آینده موکول میشود. همچنین در این نوع از قراردادها هیچگونه انتقال تعهدی صورت نمیگیرد و در سررسید به صورت تحویل فیزیکی یا تسویه نقدی تسویه میشود (همان، ص ۸۲). از طرف دیگر تحویل ثمن و مثنی به آینده موکول میشود و خریدار و فروشنده بدون انجام تعهد به بیع نقد در آینده از دریافت ثمن و مثنی مطمئن هستند (همان). این نوع خاص از قرارداد آتی را میتوان از مصداقهای بیع کالی به کالی دانست که در فقه اسلامی قرارداد باطلی است. در قرارداد آتی از نوع اسلامی باید به طور حتم توافق بر انجام بیع باشد و خود بیع به آینده موکول شود؛ یعنی در زمان حال فقط تعهد به بیع انجام شود و بیع نقد در آینده اتفاق بیفتد. (معصومی نیا، ۱۳۹۴)

سه شبهه اساسی در قراردادهای آتی وجود دارد که از نظر فقهی و حقوقی مورد اشکال است.

۱- شمول بیع کالی به کالی به قراردادهای آتی. یک قاعده اصلی در اسلام وجود دارد و آن این است که ثمن و مثنی نمی‌توانند هر دو مؤجل باشند؛ بنابراین، معاملات قراردادهای آتی خاص و یکسان در شریعت اسلامی معتبر نیستند. (فریدونی، ۱۳۹۱) فقهای امامیه نیز به بیع کالی به کالی اشاره داشته‌اند؛ برای مثال ابن ادریس در سرائر این طور بیان می‌کند که پیامبر اکرم (ص) از بیع کالی به کالی نهی فرموده و آن بیع دین به دین است و سپس دو مثال برای آن ذکر کرده است:

الف: معامله سلف انجام می‌دهد، هنگام سررسید چیزی ندارد که به خریدار تحویل دهد، دین خود را در مقابل دین مؤجل می‌فروشد.

ب: معامله سلف انجام می‌دهد، ولی ثمن را نمی‌پردازد، بلکه آن را به صورت دین در ذمه

خود قرار می دهد. (حلی، ۱۴۱۰)

در اصطلاح حقوقی بیع کالی به کالی که به آن بیع نسیه به نسیه، بیع موجل به موجل و بیع موجلین نیز گفته می شود، بیعی است که در آن برای تسلیم عوضین، موعد قرار داده می شود. (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۸) به بیان دیگر، بیعی را گویند که در آن مبیع و ثمن موجل باشند؛ در این نوع بیع، با بیع متعهد می شود که مبیع را بعد از مدتی مشخص، تحویل مشتری دهد و مشتری هم متعهد می شود که ثمن را بعد از مدتی معین به با بیع پردازد و عملاً، حین عقد چیزی معاوضه نمی شود. (فومشی ابادزی، ۱۳۹۲) فخر المحققین نیز در ایضاح الفوائد بیان می دارد: اگر عوض و معوض در بیع به صورت موجل تعیین شوند، بیع کالی به کالی تحقق پیدا نموده که مورد نهی واقع شده است. (فخر المحققین، ۱۳۸۷) محقق کرکی نیز بیان داشته است: بیع کالی به کالی همان بیع دین به دین است و نهی از آن و خلاف شرع بودن آن در سنت مطهر ثابت شده است، سپس دو مثال برای آن زده است که:

الف: دین خودم را به دین تو فروختم یا می گوید فلان دین خودم را به ده درهم فروختم که ده درهم را یک ماه دیگر به تو بدهم، و شخص مقابل می گوید قبول کردم.
ب: ثمن را در معامله سلف دین قرار می دهد. (الکرکی، ۱۴۰۹ق) از نظر فقهی، مشهور فقها بیع کالی به کالی را باطل می دانند.

۲- حجم معاملات بیشتر از کالای موجود قابل معامله در بازار. در اغلب موارد این قراردادها بدون انجام معامله ای پایان می پذیرد و فقط با عملیات بورس بازی از تفاوت قیمت ها سود می برند که این نیز در شریعت مقدس اسلام دارای اشکال است.

۳- معامله وجه با وجه به جای معامله وجه با کالا یا معامله پایاپای. (فریدونی، ۱۳۹۱)

۴- غرری بودن معامله آتی: اصولاً نفی انواع غرر در معاملات اگر غیرممکن نباشد دشوار است و رعایت نفی غرر قلمرو معاملات را تا حدود زیادی محدود می سازد. به همین جهت برخی از اقسام غرر در معاملات قابل پذیرش بوده و تعدادی از آنها موجب بطلان عقد می گردند؛ لذا لازم است شرایط اساسی تأثیر غرر در بطلان معاملات ذکر شود.

الف-غرر در معاملات معوض مؤثر است: غرر در عقود مجانی بی تأثیر است زیرا غرر در این عقود با خطر همراه نیست. (انصاری، ۱۳۷۸)

ب-غرر باید به حدی باشد که موجب اتّصاف معامله به آن شود: غرری که عق لا از آن تسامح کرده و عرف و عادت بر آن قرار گرفته موجب بطلان عقد نمی شود. (همان، ص ۷۸)

ج-غرری مؤثر در صحت معامله است که مربوط به مورد آن باشد: اگر غرر مربوط به توابع و لوازم مورد معامله باشد خدشه ای به صحت معامله وارد نمی کند زیرا توابع و لوازم، موضوع معامله نیستند و اصالت مورد قصد طرفین نمی باشند که غرر در آنها وجب بطلان معامله شود. (حسینی العاملی، ۱۴۱۸ق) البته برخی معتقدند که اگر موضوع عقد مجهول باشد معامله صحیح نیست ولی اگر به معلوم ضمیمه شود به دلیل انضمام، صحیح و جایز است زیرا از معلوم تبعیت می کند. بعضی برعکس حتی شهرط مجهول را نیز موجب غرری شدن معامله می دانند و می گویند بر فرض که مجهول بودن مورد شرط را غیر از مورد معامله بدانیم نهی از غرر مطلق بوده و شامل موضوع شرط نیز می شود و لذا در هر صورت شرط باطل است. (انصاری، ۱۳۷۸)

ب) فقه و حقوق و سلف

بیع سلف یا بیع سلم یا بیع مال مضمون هنگامی است که مبیع کلی و در ذمه، ثمن نقد و معلوم و تعهد فروشنده (مسلم الیه) در تسلیم مبیع به خریدار (مسلم)، مؤجل است. در فقه امامیه یکی از شرایط صحت بیع سلف، لزوم قبض ثمن در مجلس عقد است اما در قانون مدنی به لزوم قبض ثمن تصریح نشده است. (ثانی، ۱۳۸۵) (کاتوزیان، ۱۳۸۴) مطابق شریعت اسلام استفاده از این نوع عقد برای برخی کالاها همچون طلا و سکه به عنوان دارایی پایه مجاز نیست. قراردادهای سلف روشی برای تأمین نیاز نقدینگی شرکتها از راه جذب سرمایه گذاری هستند. (کفشگر جلودار، ۱۳۹۱)

بررسی دیدگاههای فقهی نشان می دهد مانع جدی بر سر راه ابزارسازی قرارداد سلف، جایز نبودن فروش مجدد مبیع سلف پیش از سررسید است که به باور اغلب فقیهان شیعه و اهل سنت اشکال دارد. برای حل مشکل، راه کارهای زیر مطرح است:

سلف موازی

هریک از فروشنده و خریدار سلف می‌تواند در کنار سلف اولیه، به معامله سلف مستقل دیگری با همان فرد یا افراد دیگر اقدام کند. چنین معامله‌ای در عرف بازار متداول است. کسی که مقداری از کالایی را پیش‌خرید کرده است، می‌تواند به‌منظور برخورداری از سود، با انعقاد معامله سلف دیگری کل یا مقداری از آن کالا را به افراد دیگری به قیمت بیشتری بفروشد. طبیعی است که سررسید سلف دوم باید هم‌زمان یا متاخر از سلف اول باشد، در معامله پیش‌گفته، خریدار در سلف اول، فروشنده در سلف دوم خواهد بود. به‌طور مثال، تاجر جزئی که به قراردادهای متعدد سلف، از ده کشاورز هرکدام یک‌تن برنج خریده است، جهت تامین مالی یا پوشش ریسک خود به پیش‌فروش ده تن برنج به تاجر عمده اقدام می‌کند، همان‌طور که وی نیز ممکن است در قرارداد سلف دیگری به شخص دیگری واگذارد. چنین معامله‌هایی مشهور به سلف موازی هستند و تمام معامله‌ها بر روی مبیع کلی که وصف‌های آن در معامله تعیین شده، انجام می‌گیرد. هریک از این معامله‌ها مستقل از دیگری است؛ به همین جهت اگر یکی از قراردادهای سلف مشکل پیدا کند، به سلف دیگر تعدی پیدا نمی‌کند. (فراهانی فرد، صکوک سلف ابزار مناسبی برای تامین مالی و پوشش ریسک، ۱۳۸۸)

واگذاری وکالتی

استفاده از عقد وکالت در بیع سلف به این صورت است که خریدار اولیه، هنگامی که قصد دارد اوراق سلف خود را (که سند دال بر مالکیت مشاع وی بر کالای خاصی است) بفروشد، به‌جای فروش با گرفتن مبلغی معادل قیمت روز اوراق سلف به‌صورت قرض، به دیگری وامی‌گذارد و به وی وکالت می‌دهد تا در سررسید، کالا را از جانب وی قبض کرده و به وکالت از وی به خودش یا دیگری به همان قیمت بفروشد و بابت طلبی که به‌صورت قرض از واگذارکننده اوراق سلف دارد، بردارد. همچنین برای اینکه افراد دیگری هم بتوانند به بازار ثانوی

این اوراق وارد شوند، می‌تواند به دریافت‌کننده اوراق سلف افزون بر وکالت در فروش، وکالت در توکیل هم بدهد. به این بیان که وی نیز حق داشته باشد با گرفتن مبلغی معادل قیمت روز اوراق سلف، وکالت در تحویل و فروش و تسویه کند. البته ضروری است این وکالت، از راه عقد خارج لازم، لازم شده و نتوان آن را فسخ کرد. (همان: ۲۸)

صلح مبیع سلف

صلح به معنی سازش و آشتی و توافق است. (معین، ۱۳۷۶) در اصطلاح هم قراردادی است که به موجب آن، انسان با دیگری سازش می‌کند که مقداری از مال یا منفعت مال خود را ملک او کند یا از حق خود بگذرد. (اصولی، ۱۳۷۸) بر این اساس، در سلف، خریدار اول می‌تواند پیش از سررسید و قبض کالا، آن را از راه صلح به دیگری واگذارد. افراد بعد نیز از راه صلح می‌توانند این کار را ادامه دهند. در این روش، به مقتضای قرارداد صلح، خریداران اوراق سلف مالک مبیع در ذمه فروشنده اول شده و فروشندگان بعدی از بازار خارج می‌شوند؛ بنابراین سرانجام نفر آخر با مراجعه به فروشنده اول، کالا را دریافت می‌کند.

نتیجه‌گیری

در پژوهش پیش رو قرارداد آتی و سلف احکام و آثار متعلقه آن از نظر اقتصاد اسلامی و فقهی بررسی شد. نتیجه‌های حاصل از پژوهش پیش رو نشان داد که اکثر قراردادهای آتی و سلف از مصداق‌های تعهد در برابر تعهد برای انجام بیع نقد در آینده است؛ به طوری که طرفین در زمان حال تعهد به انجام بیع نقد را توافق میکنند و بیع نقدی در سررسید اتفاق می‌افتد. درباره پرداخت حساب ودیعه و تعدیل روزانه حساب ودیعه هم میتوان گفت که از مصداق‌های شرط‌های ضمن عقد این قرارداد است که طرفین توافق میکنند جهت ضمانت عقد؛ اولاً، مبلغی را نزد اتاق پایاپای قرار دهند؛ ثانیاً، متناسب با نوسانهای بازار آتی مقدارهای این حساب ودیعه تعدیل شود تا هیچ طرفی از طرفین قرارداد، به نزول در قرارداد تمایل نداشته باشند و اگر طرفی نیز

نکول کرد خسارتی به طرف دیگر وارد نشود. همچنین ماهیت فقهی تسویه نقدی در سررسید نیز به اینصورت که تسویه نقدی در پیش از سررسید از مصداقهای انتقال تعهد بوده که با اصول مالی اسلامی تضاد نداشته و تسویه نقدی در سررسید نیز به علت عدم منافات با قاعده «لا ضرر» و دیگر قواعد اسلامی بی اشکال است. (معصومی نیا، ۱۳۹۴) عرضه این گونه اوراق با شرع مقدس نیز تعارض ندارد و علاوه بر اینکه سرمایه گذار را در برابر نوسان های قیمت حفظ می کند، به شفافیت بازار کمک نموده و وجوه را در جریان صحیح تولید قرار می دهد و در سطح کلان به تخصیص بهینه منابع منجر خواهد شد (مشهدی زاده، ۱۳۹۵) لذا کاربرد صحیح و وسیع این قراردادها میتواند نتایج مثبت قابل توجهی در اقتصاد کشور از جمله در حوزه های انرژی، صنعت، و کشاورزی داشته باشد و در پویایی اقتصاد مقاومتی از طریق تقویت بورس و تولید و در نهایت تأمین سرمایه لازم برای واحدهای تولیدی نقش بهینه خویش را ایفا کند. همچنین استفاده وسیع از این قراردادها توسط بخش خصوصی به مشارکت بیشتر این بخش در حوزه های اقتصادی و سرمایه گذاری کشور خواهد انجامید. ساختار قراردادهای آتی با اصول و موازین حقوق ایران مطابقت دارد و به عنوان مصداق تعهد در برابر تعهد برای انجام بیع نقد در آینده، مخالفت فقه امامیه ندارد. (یوسف زاده گندوانی، ۱۴۰۰) همچنین فقهای معاصر و مراجع، بر جواز صلح دین به دین فتوا داده و از نظر ایشان این روش صحیح و بی اشکال است. وقتی صلح دین به دین به طور مطلق جایز باشد، صلح کالی به کالی مسلماً بدون مانع خواهد بود و می توان قراردادهایی تحت عنوان مصالحه نامه یا قرارداد صلح منتشر نمود. (علی اکبری پابوکانی، ۱۳۹۵)

در قرارداد سلف نیز با رعایت شرایط صحت بیع سلف، لزوم قبض ثمن در مجلس عقد مشکل فقهی و اسلامی وجود نخواهد داشت. (ثانی، ۱۳۸۵) قرارداد سلف به عنوان یکی از اقسام بیع در فقه امامیه و حقوق ایران علاوه بر تبعیت از قواعد عمومی قراردادها و قواعد امری عقد بیع، دارای احکامی همچون ضرورت قبض فی المجلس ثمن و ممنوعیت فروش مبیع سلف قبل از سررسید است. با توجه به پیش بینی این قرارداد به عنوان یکی از سازوکارهای معاملات بورس های کالایی، رعایت شرایط و احکام خاص آن در این بازارها نیازمند بررسی و تحلیل

است. در بازار فیزیکی بورس های کالایی که قرارداد سلف در آن منعقد می گردد، حصول قبض فی المجلس ثمن به دلیل مدت دار بودن فرآیند انجام امور تسویه با ایراد قبض ثمن قبل از تفرق مواجه می شود. ممنوعیت فروش مبیع سلف قبل از سررسید نیز مانع جریان معاملات اموال خریداری شده از بازار سلف بوده و ضرورت ایجاد چنین امکانی، قراردادهای سلف موازی استاندارد را در پی داشته است. بررسی توجیحات فقهی و حقوقی راه کارهای ارائه شده در این زمینه و پیشنهاد مجرد پنداشتن اوراق بهادار از قراردادهای مبنای انتشار آن باید در نظر گرفته شود. (عبدی پور فرد، ۱۳۹۴) در نهایت پیشنهاد میشود جهت مطالعات آینده به اثرات مثبت استفاده قراردادهای آتی و سلف برای سرمایه داران جهت رشد و سهولت انجام امور سرمایه گذاری در کشور پرداخته شود.

منابع و مأخذ

- Zaman, S. M. (۱۴۰۴). Definition of Islamic Economics . Chief, Islamic Economic Division-State Bank of Pakistan, Pakistan, .۵۰
- اصولی، ا.ب.ه. (۱۳۷۸). توضیح المسائل مراجع تقلید. قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۲۷۳.
 - الکرکی، ع.ب. (۱۴۰۹ق). رسائل الکرکی، قم. کتابخانه عمومی حضرت آیه الله عظمی مرعشی نجفی، ۱۸۰.
 - انصاری، م. (۱۳۷۸). مکاسب، ج ۶، قم. مجمع فکر اسلامی، ۷۵.
 - تبریزی، ع.خ.و. (۱۳۹۷). بازار آتی. تهران. موسسه انتشارات بعثت.
 - تفرشی، م. ع.ح.د.ی. (۱۳۹۰). مقایسه قراردادهای آتی با قراردادهای قمار در حقوق انگلیس و حقوق اسلامی. ۱.
 - ثانی، ش. (۱۳۸۵). ترجمه مباحث حقوقی شرح لمعه. ترجمه اسدالله لطفی. تهران، ۱۳۱.
 - جعفری لنگرودی، م. (۱۳۸۸). مبسوط در ترمینولوژی حقوق، تهران. انتشارات گنج دانش.

- چالشتری، م. ح. (۱۳۷۶). امکانسنجی طراحی قراردادهای آتی در نظام مالی اسلام. پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه امام صادق □.
- حسینی العاملی، س. م. (۱۴۱۸ق). مفتاح الکرمه فی شرح قواعد العلامه، ج ۸، بیروت، دار التراث. ۴۹۳.
- حلی، م. ا. (۱۴۱۰). سرائر، جلد دوم، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ۵۵.
- صالح آبادی، ع. (۱۳۸۱). امکانسنجی راهاندازی بازار آتی سهام شرکتهای پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران (با تأکید بر مسائل شرعی و نیازمندیهای بازار سهام). پایاننامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه امام صادق □.
- عبدی پور فرد، ا. ش. م. (۱۳۹۴). ابعاد فقهی، حقوقی و مالی قراردادهای سلف در بورس (مقاله علمی وزارت علوم). پژوهشنامه حقوق اسلامی سال شانزدهم، ۱.
- علی اکبری پابوکانی، ا. م. ع. (۱۳۹۵). وا کاوی فقهی قراردادهای آتی خاص و یکسان. ۱. مبانی فقهی حقوق اسلامی، سال نهم، شماره هجدهم.
- فخر المحققین، م. ب. (۱۳۸۷). ایضاح الفوائد فی شرح اشکالات القواعد، ج ۱. قم، موسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، ۴۴۵.
- فراهانی فرد، س. (۱۳۸۸). صکوک سلف ابزار مناسبی برای تامین مالی و پوشش ریسک. تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، مجله علمی - پژوهشی اقتصاد اسلامی، ۷.
- فراهانی فرد، س. (۱۳۸۸). صکوک سلف ابزار مناسبی برای تامین مالی و پوشش ریسک. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، مجله علمی - پژوهشی اقتصاد اسلامی. تهران، ۲۶-۲۸.
- فریدونی، م. (۱۳۹۱). قراردادهای آتی از منظر حقوقی و فقهی. گروه بورس کالا.
- فومشی اباذری، م. (۱۳۹۲). ترمینولوژی حقوق نوین، ج ۱، تهران. انتشارات شهید داریوش نوراللهی، ۹۳۲.
- کاتوزیان، ن. (۱۳۸۴). دوره عقود معین، حقوق مدنی. ج. ۱. تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۷۴ و ۳۱۷.

- کفشگر جلودار، ح. (۱۳۹۱). اوراق سلف Sukuk Salaf. پژوهشکده باقرالعلوم.
- کهنف، م. (n.d). علم اقتصاد اسلامی، تعریف و روش.
- کین، ج. (۲۰۲۴). قرارداد سلف (فوروارد) در مقایسه با قرارداد آتی (فیوچرز): کدام ابزار معاملاتی مشتق را باید انتخاب کنیم؟.
- گنابادی، م. (۱۳۹۱). تفاوت‌های موجود بین قراردادهای آتی و سلف. بورس کالا.
- مشهدی زاده، ع. (۱۳۹۵). بررسی حقوقی - فقهی قراردادهای آتی در بورس انرژی . مبانی فقهی حقوق اسلامی، سال نهم، شماره هفدهم، بهار و تابستان، ۱۹۳-۲۱۵.
- معصومی نیا، غ. ع. ف. ص. (۱۳۹۴). بررسی فقهی قرارداد آتی، احکام و آثار آن بر مبنای فقه امامیه. شماره پانزدهم فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی.
- معین، م. (۱۳۷۶). فرهنگ فارسی معین، ج ۲، تهران، امیرکبیر، چاپ یازدهم. ۲۱۶۰.
- موسویان، سیدعباس. (۱۳۸۶). ابزارهای مالی اسلامی (صکوک). تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۳۴۵.
- میرمعزی، س. ح. (۱۳۸۰). امام علی (ع) و اصلاحات اقتصادی. کتاب نقد ۱۳۸۰ شماره ۱۹.
- نوری، آ. (۱۳۹۱). چه کسی بشکتهای نفت را تحویل میگیرد؟. هدف اقتصاد.
- هال، ج. (۱۳۸۴). مبانی مهندسی مالی و مدیریت ریسک: (س. و. صالح آبادی، Ed). رایانه تدبیر پرداز.
- یوسف زاده گندوانی، م. ن. ن. ق. (۱۴۰۰). قرارداد آتی در حقوق ایران و فقه امامیه. فقه و مبنا حقوق اسلامی